

אשוויץ

(Auschwitz; פולנית: Oswiecim, אושווינצ'ים). מחנה ריכוז והשמדה, הגדול מבין כ-2,000 מחנות הריכוז ומחנות העבודה של הנאצים, והמחנה הגדול ביותר למטרות השמדת העם היהודי באמצעות המתה בגזים.

ב-27 באפריל 1940 פקד הינריך הימלר להקים מחנה ריכוז חדש וגדול ליד העיר אושווינצ'ים במזרח שלזיה העלית המזרחית, שסופחה לרייך לאחר תבוסתה של פולין בספטמבר 1939. כעבור זמן קצר החלה בניית המחנה בפרבר זאסולה (Zasole) של אושווינצ'ים. עובדי הכפייה הראשונים שנאלצו לעבוד בבניית המחנה היו 300 יהודים מאושווינצ'ים וסביבתה. מיוני 1940 הביאו הנאצים משלוחי אסירים למחנה. בתקופה הראשונה היו רובם אסירים פוליטיים פולנים, ב-1 במרס 1941 היה מספרם 10,900.

עד מהרה נודע א' כמחנה הריכוז הנאצי הגרוע ביותר. השיטה הנאצית לעינוי האסירים התנהלה בו בדרך האכזרית ביותר. באחד מבנייני המחנה, המכונה 'בלוק 11', הוקם בונקר מיוחד לעונשים החמורים ביותר. לפני הבניין הוא היה ה'קיר השחור' ושם התנהלו בשגרתיות הוצאות להורג של האסירים. למרבה האירוניה התנוססה מעל לשער הראשי כתובת ענקית שהכריזה: 'עבודה מובילה לחירות' (Arbeit Macht Frei).

במרס 1941, ציווה הימלר להקים אגף שני למחנה, הרבה יותר גדול, במרחק 3 ק"מ מהמחנה המקורי. האגף נקרא א' II-בירקנאו (Birkenau). המחנה המקורי כונה 'שטאמלאגר' (Stammlager; מחנה ראשי, מקורי), א' I. נוסף לתושבי פרבר זאסולה של אושווינצ'ים גורשו מבתיים עוד 2,000 כפריים פולנים מבאביצה (Babice), בודי (Budy), ראיסקו (Rajsko), בז'נינקה (BRZEZINKA, בגרמנית בירקנאו, ששם היה מחנה א' II), ברושקוביצה (Broszkowice), פלאווי (PLAWY) והארמזה (Harmezze). בתיים של הכפריים נהרסו כדי לפנות שטח לבניית שני חלקי מחנה א'. שטח גדול של 40 ק"מ הוכרז לשטח מחוץ לתחום.

באוקטובר 1941 החלה עבודה אינטסיווית של בניית צריפים ומיתקנים אחרים במחנה א' II. בשלב הסופי היה א' II מורכב מתשע תת-יחידות, נפרדות זו מזו בגדר תיל מחושמלת.

היחידות הללו יועדו למחנות Bla, Bib, Blla, Bllb, Bllc, Blld, Blle, Bllf ו-Blll.

במרס 1942 הוקם אגף נשים במחנה הראשי א' I, וב-16 באוגוסט 1942 הועבר לאגף בבירקנאו. קבוצות הנשים הראשונות שנאסרו והוחזקו באגף הנשים בא' I היו 999 נשים גרמניות ממחנה רונסבריק, ומספר זהה של נשים מפופארד (Popard) שבסלובקיה. בסוף מרס הוחזקו באגף החדש יותר מ-6,000 נשים. במונוביץ (Monowitz; Monowice) הוקם מחנה שלישי, א' III-בונה-מונוביץ. השם בונה (Buna) בא ממפעלי גומי מלאכותי 'בונה' שבמונוביץ. הוקמו מחנות משנה אחרים, מסונפים למונוביץ, וגם הם נכללו במסגרת א' III.

במרוצת הזמן נבנו עוד 45 מחנות משנה. א' II (בירקנאו) שהיה המאוכלס ביותר ברשת מחנות הריכוז א', היה גם האכזרי והבלתי אנושי ביותר בתנאיו. אסירי מחנות בירקנאו היו בעיקר יהודים, פולנים וגרמנים. זמן מה היה במקום מחנה המשפחות של הצוענים ומחנה המשפחות של יהודי צ'כיה.

בבירקנאו פעלו תאי הגזים והמשרפות של מרכז ההשמדה של א'. א' III-בונה-מונוביץ ועוד 45 מחנות משנה (החשובים בהם היו בודי, צ'כוביץ (צ'כוביצה; Czehowice; Czechowitz), גלוויץ (גליויצה; Gliwice; Gleiwitz), ראיסקו ופירסטנגרובה (Fürstengrube) היו בעיקר מחנות עבודה. האסירים, רובם יהודים, עבדו בפרך עד אפיסת כוחות בשביל חברות גרמניות כגון אי.גה. פרבן, מפעלי מימן שלזיה העילית (Oberschlesische Hydrierwerke), מפעלי גז-פיח, בתי-זיקוק לנפש, חברת הדלק ואקום אויל (Vacuum Oil) ואחרות.

התהליך. כשעצרו הרכבות ברציף תחנת הרכבת (ה'רמפה') בבירקנאו, דחפו השומרים בגסות את הנוסעים בחיפזון החוצה. הקורבנות נדרשו להשאיר את כול חפציהם האישיים ונצטוו לעמוד בשני טורים, גברים ונשים בנפרד. הטורים הללו היו אמורים לנוע במהירות לנקודות שבהן ערכו קציני ס"ס את מה שהיה מכונה 'סלקציה', וכיוונו את הקורבנות לשני הצדדים, אך בעיקר לצד אחד, בכיוון לתאי הגזים. אותם שהוכוונו לצד השני היו מיועדים למחנות העבודה. אותם שנשלחו לתאי הגזים נרצחו כבר באותו יום וגוויותיהם נשרפו במשרפות, אך אם היה מספר הגוויות גדול יותר מהספק המשרפות, היו שורפים את הגופות בשטח פתוח. את החפצים שהשאירו הקורבנות אספו עובדי הפרך, שיחידתם נקראה באירוניה 'קנדה' (קנדה היתה בעיני האסירים סמל לעושר). בפיקוחם החמור של אנשי הס"ס איחסנו האסירים הללו את החפצים במחסן מיוחד שנבנה לכך, כדי שיישלחו לגרמניה להעשיר את הרייך השלישי.

הקורבנות שלא נשלחו לתאי הגזים נשלחו תחילה לחלק של המחנה שנקרא 'הסגר', אך לפני-כן נלקחו למרחץ המחנה, ה'סאונה'. שם נלקחו מהם בגדיהם וכול חפציהם האישיים, שערם גולח, גברים ונשים כאחד, והם קיבלו חליפות פסים של אסירים. ב'הסגר' יכול היה אסיר לשרוד רק שבועות אחדים. תוחלת חיים ממוצעת של אסיר במחנה העבודה ארכה כמה חודשים. אחר פרק זמן כזה הפכו אסירים רבים למה שהיה קרוי בעגת המחנה 'מוזלמנים', דהיינו, בני-אדם השרויים באפיסת כוחות מוחלטת ובחולשה כללית, עד שבקושי היו מסוגלים לזוז ולהגיב לסביבתם. אין פלא שכול אסיר ניסה לצאת מן ה'הסגר' מהר ככול האפשר. רבים מהם נשלחו למחנות המשנה של א', או למחנות ריכוז אחרים. חלק מהאסירים יועדו לעבודות שונות בא' I או III. אחד הדברים המפחידים בא' היה המיסדר (Appell), השכם בבוקר ומאוחר אחר-הצהריים, לאחר שהאסירים שבו ממקומות עבודתם; לעיתים נערך מיסדר גם באישון לילה. האסירים הועמדו דום, בלא נייע, בדרך כלל כמעט בלי כסות לגופם, שעות רבות, חשופים לקור, בגשם ובשלג. מי שמעד או שנפל, נשלח לתאי

הגזים. אחד התפקידים הקשים ביותר היה מוטל על אסירים ביחידה מיוחדת שנקראה זונדרקומנדו. האסירים ההם הוכרחו לעבוד במשרפות, בשריפת גופות הקורבנות שנרצחו באותו יום בתאי הגזים.

בעוזבם את ה'הסגר' בבירקנאו לעבודת פרך בא' או באחד ממחנות המשנה נרשמו האסירים ומספרם קועקע על אמתם השמאלית. כך עשו גם לאסירים שכוונו ישירות לא'. כך נרשמו 405,000 אסירים בני לאומים שונים. רובם המכריע של קורבנות א', הגברים והנשים שהובלו לתאי הגזים ונרצחו שם מיד בבואם לא' או-בירקנאו, לא נכללו באף אחד מהרישומים. גם האסירים שנשלחו לעבודת פרך במחנות ריכוז אחרים שלא השתייכו למערכת א', כגון גרוס-רוזן או שטוטהוף, לא נכללו ברישומים. עוד קבוצה שלא נרשמה היתה קבוצת הנידונים למוות לאחר שהות קצרה במחנה. בקבוצה ההיא נכללו בעיקר בני ערובה, קציני צבא סובייטיים ופרטיזנים.

יום בחייו של אסיר, כפי שתיארו זאת סופרים רבים, מחולק לסדרות ארוכות של חובות ופקודות. חלקן מוכתב על-פי שיגרת המחנה, אחרות בלתי צפויות מראש, כתוצאה מפקודה מגבוה, או התפרצות אלימות שרירותית של מפקד המחנה. ישנן פקודות וחובות המכוונות נגד כול האסירים, אחרות מיועדות רק לאסיר אחד או לקבוצה מוגדרת של אסירים. יכולתם הפיסית והנפשית של האסירים נוצלה בלי הרף במאמץ הבלתי פוסק לעבור את כול נפתולי השלבים שהיוו יום שגרת: השכמה עם שחר, יישור מיטות הקש, מיסדר בוקר, מסע לעבודה, שעות עבודת פרך, המתנה בתור לארוחה, שיבה למחנה, ביקורת בבלוק ומיסדר ערב. ציין ויקטור פרנקל: 'פרק זמן קצר במחנה, למשל יום מלא עינויים וליאות בכול שעה ושעה, נראה היה כנצי'. כול סטייה או מיעדה מצד האסיר, מחמת תאונה בגדודי העבודה או בבלוק, או אפילו חולשה אישית ומחלה, הסתיימו לרוב בהוצאתו להורג.

נוסף לאותם שנבחרו ב'סלקציה' לעבודת פרך, עם בואם של הרכבת ל'רמפה' בבירקנאו, היתה עוד קבוצה קטנה הרבה יותר שבינתיים ניצלה ממוות ולא נשלחה לתאי הגזים. אלה היו הקורבנות שנבחרו לניסויים רפואיים. רבים מאותם 'ניסויים' נערכו על גופם של יהודים מיוון – גברים ונשים צעירים. הם עברו עינויים וסבל שלא יתוארו. ביולי 1942, הציע הימלר לעקר בא' נשים יהודיות. הרופא הגרמני ס"ס בריגדפירר פרופסור קרל קלאוברג, שברשותו של הימלר החל בניסויים כאלה ברונסבריק, קיבל את התפקיד להקים בבלוק 10 שבא' לתחנת ניסויים דומה לעיקור נשים ולניסויים פליליים פסיאודו-רפואיים אחרים. בין הקורבנות שנבחרו לניסויים ההם היו קבוצות של תאומים (ובניהם גם ילדים) וגמדים. לקלאוברג סייעה קבוצה של רופאים נאציים שערכו בדרך-כלל גם את ה'סלקציות' ב'רמפה' בבירקנאו. הידוע מכולם היה יוזף מנגלה. ניסוייו הברבריים נערכו בעיקר בילדים, בתאומים צעירים ובגמדים.

ב- 20 בינואר 1944 היה מספרם הכולל של אסירי א' 80,839: 18,437 בא' I, 49,114 בא' II (22,061 באגף הגברים ו- 27,053 באגף הנשים), 13,288 בא' III (מהם 6,571

במונוביץ). ב- 12 ביולי 1944 הוחזקו במחנות הללו 92,208 אסירים, גברים ונשים, וב- 22 באוגוסט 1944 עלה המספר ל- 105,168. נוסף על כך הוחזקו עוד 50,000 אסירים יהודים, גברים ונשים, במחנות המשנה של א', ומספרם הכולל של האסירים הגיע אפוא ל- 155,000. מספר האסירים גדל בלי הרף, למרות השינויים התקופתיים שנבעו מרציחת המונים, ולמרות התמותה הגבוהה ברעב, בעבודת פרך, במחלות מידבקות ובאפיסת כוחות.

בזכרונותיו הסביר מפקד א' רודולף פרנץ הס כיצד הוקם א' כמרכז רצח: 'בקיץ 1941, איני זוכר את התאריך המדויק, נקראתי לפתע אל הס"ס רייכספירר, על-ידי משרד השלישות שלו. שלא כמנהגו מימים, קיבל אותי הימלר מבלי ששלישו היה נוכח ואמר לי את הדברים האלה:

על-פי פקודה של הפירר יש לפתור את הבעייה היהודית אחת ולתמיד, ואנו, הס"ס, אמורים להוציא לפועל את הפקודה. מרכזי ההשמדה הקיימים במזרח אינם יכולים להוציא לפועל את ה'אקציות' הגדולות הצפויות. לכן יעדתי את א' למטרה זו, הן בגלל מיקומו הטוב ביחס לעורקי תחבורה, והן מכיוון שאפשר לבודד את השטח ולהסוותו בקלות...

ערכנו דיון בדרכים ובאמצעים להשמדה. היא יכולה להיעשות אך ורק בהמתה בגזים, מכיוון שאי אפשר להיפטר מבני-אדם, כמצופה, בירי המונים, והדבר יהיה מעמסה כבדי מדי על אנשי הס"ס האמורים להיות אחראים להוצאה לפועל, בעיקר בגלל הנשים והילדים שבקרבת הקורבנות.

תא הגזים הראשון, שהיה קטן יחסית, נבנה בא' 1. ב- 3 בספטמבר 1941 החלה שם ההמתה הניסויית בגז ציקלון בה. הקורבנות היו 600 שבויי מלחמה סובייטים ו- 250 אסירים אחרים, שנבחרו מקרב החולים. לאחר הניסוי זכתה חברת י.א. טופף (TOPF) ובניו בחוזה לבניית תאי גזים גדולים יותר וקבועים, מחוברים למשרפות גדולות מימדים בא' II-בירקנאו ושם התנהלה רוב השמדת ההמונים. בסך-הכול נבנו בבירקנאו ארבעה מיתקנים כאלה, II, III, IV ו-V. לכול אחד מהם היה כושר הריגה של 6,000 נפש ביום. תאי הגזים נבנו כך שצורתם החיצונית דמתה לחדרי מקלחות. לקורבנות נאמר כי הם ישלחו לעבודה, ותחילה עליהם לעבור חיטוי ומקלחת.

גדר תיל מחושמלת בגובה 4 מטרים הקיפה את שני האגפים של א' I וא' II. שמר עליהם אנשי ס"ס, שאיישו את מגדלי השמירה הרבים והיו חמושים במכונות ירייה וברובים אוטומטיים. יתר-על-כן, א' II הוקף רשת תעלות באורך של 13 ק"מ. מערכת א' I ו-II היתה מוקפת בשרשרת עמדות שמירה, קילומטר אחד מגדרות התיל. השרשרת יצרה את מה שכונה 'עמדות קדמיות' (Postenkette) ושמרו עליה אנשי ס"ס עם כלבים, שהשתייכו ליחידה שנקראה 'גדוד הכלבים' (Hundestaffel).

א' I, II ו-III ובכלל זה שאר 45 מינות המשנה, היו כפופים לסגל אחד שהתגורר במחנה הראשי, א' I. מפקדי המחנה היו, לפי סדר שירותם: רודולף פרנץ הס, ארתור ליבהנשל,

ריכרד בר ושוב רודולף הס. הם היו בדרגת ס"ס אוברשטורמבנפירר. המחלקה החשובה ביותר, שהיתה ידועה באכזריות הפיקוד שלה, היתה המחלקה המדינית (Politische Abteilung). על המערכת כולה שמר גדוד מיוחד של הס"ס מיחידת ס"ס גלגלת המת, מורכב מ- 12 פלוגות מישמר, ומספר אנשיו, בפרקי זמן שונים, בין 2,500 ל- 6,000. הסגל הנאצי במחנה הסתייע בכמה אסירים בעלי זכויות יתרות, שנהנו ממזון ומתנאים טובים יותר, והיה להם סיכוי רב יותר להישרד, כול עוד עזרו באכיפת שלטון הטרור על אחיהם האסירים. האסירים הללו היו קאפו, זקני הבלוק (Blockälteste), האחראים לבלוק מסויים בצריף של אסירים, ומנהלי עבודה (Vorarbeiter) האחראים לקבוצת אסירים-עובדים. במרס 1942 החלו להגיע לא' II-בירקנאו רכבות מיוחדות שאירגן המשרד הראשי לביטחון הרייך, ובהן יהודים מהמדינות הכבושות באירופה. לעיתים הגיעו באותו יום כמה רכבות, בדרך-כלל רכבות משא. בכול אחת מהרכבות הללו היו מאלף ועד כמה אלפי קורבנות יהודים שהנאצים הביאום בכוח מהגטאות המחוסלים בפולין ובמדינות אחרות במזרח אירופה, וכן מהמדינות במערב ובדרום. הרכבות עצרו בשלוחה מיוחדת של המסילה שנבנתה בתוך מחנה א' II-בירקנאו ונקראה 'רמפה'. ה'רמפה' היתה לתחנת הרכבת העמוסה ביותר בכול רחבי אירופה הכבושה בידי הנאצים, בהבדל אחד ומיוחד, והוא שהמובאים לשם לא יצאו עוד משם.

הקורבנות הראשונים לרצח ההמונים בבירקנאו היו יהודים משלזיה. בסוף מרס 1942 החלו להגיע משלוחים של יהודים מסלובקיה ומצרפת, ביולי מהולנד, באוגוסט מבולגיה ומיוגוסלוויה. באוקטובר החלו להגיע משלוחים מגטו טרזינשטט, בנובמבר משלוחים מיוון ובעקבותיהם משלוחים מאיזורי צ'חאנוב (Ciechanow) וביאליסטוק שבפולין. בינואר 1943 הגיע המשלוח הראשון מברלין. במרוצת 1943 הוסיפו להגיע משלוחים ממדינות שונות. משלוח אחד, מיום 8 בספטמבר 1943, כלל יותר מ- 5,000 אסירים מגטו טרזינשטט, שלמרבה הפלא הגיעו במסגרת של משפחות שלימות. הם לא הובלו לתאי הגזים, אלא הוחזקו באחד האגפים של בירקנאו, והוא כונה 'מכנה משפחות טרזינשטט'. אחרי ששהו שישה חודשים במחנה ההוא הובלו האסירים לפתע לתאי הגזים ושם נרצחו. ב- 2 במאי 1944 הגיע המשלוח הראשון של יהודים מהונגריה שנכבשה בידי הנאצים, וב- 16 במאי החל להגיע הגל הגדול משם ונמשך עד השבוע השני של יולי 1944. בעקבות המשלוחים מהונגריה הגיעו באוגוסט לבירקנאו משלוחים מלודז', הגטו האחרון שחוסל בפולין.

לא רק יהודים, אלא גם כ- 20,000 צוענים גורשו לא' II-בירקנאו בצו של ה'משרד הראשי לביטחון הרייך' מיום 29 בינואר 1943. רובם הגדול נרצחו בתאי הגזים. כמה מאות אסירים מדיניים פולנים נרצחו גם הם באותם תאי גזים.

התנגדות. למרות התנאים החמורים והקשים ביותר, גילו האסירים בלי הרף התנגדות לכובשיהם. ההתנגדות באה לידי ביטוי בצורות שונות, השכיחה ביותר היתה עזרה הדדית.

ואולם, היו גם מקרים רבים של התנגדות פיסית וחבלה. ב-23 באוקטובר 1943 הגיעה אישה יהודיה, שזהותה אינה ידועה, במשלוח מברגן-בלזן, עם נשים אחרות שהובלו לתאי הגזים; היא חטפה אקדח מידי של איש ס"ס וירתה באוברשרפירר שילינגר ובאונטרשרפירר אמריך. הנשים האחרות גם הן גילו התנגדות, וכולן נרצחו בידי כוח תגבורת של הס"ס שהגיע מיד. צורה נפוצה מאוד של התנגדות היתה בריחה: 667 אסירים, רובם פולנים, רוסים ויהודים, ברחו בתנאים הקשים ביותר, ואולם, 270 מהבורחים נתפסו לא הרחק מהמחנה והוצאו להורג. הבריחה הידועה והדרמתית ביותר היתה בריחתם של מלה צימטבאום היהודיה ואדורד גלינסקי הפולני. הם נתפסו וב-15 בספטמבר 1944 הוצאו להורג, לנגד עיניהם של אסירים אחרים שהוכרחו לצפות במחזה.

בריחה ידועה ומוצלחת היתה בריחתם של שני יהודים צעירים, אלפרד וצלר וולטר רוזנברג (רודולף ורבה), ב-7 באפריל 1944. השניים הגיעו לברטיסלובה והתקשרו עם כמה מהמנהיגים היהודים שעדיין נותרו שם. הם כתבו דין-וחשבון מפורט ביותר אודות א' והוא הוברח החוצה לעולם החופשי (ראה אושוויץ, הפרוטוקולים של-).

ב-1943 הוקם ביוזמתם של אסירים אוסטרים ארגון התנגדות רב-לאומי ושמו 'קבוצת המאבק א' (Kampfgruppe Auschwitz). הקבוצה פעלה במחנה הראשי ובבירקנאו. במחנה מונביץ היתה קבוצה משלו, אך שתי הקבוצות קיימו ביניהן קשרים. תנועת ההתנגדות במחנה היתה פעילה בתחומים רבים: עזרה לאסירים בתרופות ובמזון, תיעוד פשעי הנאצים נגד האסירים, ארגון בריחות, חבלה ופעילות מדינית. חברי התנועה ניסו להטיל על אסירים מדיניים תפקידי אחריות והתכוננו למרד במחנה.

מנהיגים יהודים בעולם החופשי דרשו שבעלות-הברית יפציצו את א' (ראה אושוויץ, הפצצת-). צעד כזה היה אולי עוצר את המשך רציחת ההמונים. כבר בסתיו 1943 יכלו חילות האוויר של בעלות-הברית להרוס את מיתקני המוות בא' בלי כול קושי מיוחד, בצאתם מהבסיסים שזה אך כבשו באיטליה. הם גם הפציצו יעדי תעשייה בקרבת א'. הריסת א' בידי כוחות הסובייטים היתה יכולה להיות קלה עוד יותר. מיולי 1944 היה קו החזית הסובייטי רק 150 ק"מ מא'.

אף אחת מבעלות-הברית לא עשתה דבר כדי לעצור את רצח ההמונים בא'. אף תא גזים אחד לא הושמד בידי מטוסי בעלות-הברית. ב-7 באוקטובר 1944 מרדו האסירים שהשתייכו למה שכונה 'זונדרקומנדו' והרסו לפחות תא גזים אחד. כול משתתפי המרד נפלו בקרב. אחרי המרד גילו אנשי הס"ס כי קבוצה של נשים יהודיות צעירות ממחנה מונביץ, בהנהגתה של רוזה רובוטה, היא שהבריחה ל'זונדרקומנדו' את חומרי הנפץ למרד. ב-6 בינואר 1945 הוצאו להורג ארבע מהנשים הללו ובהן רובוטה.

לפני המרד עשו אסירי ה'זונדרקומנדו' פעולת התנגדות חשובה מאוד: חלק מהם הצליחו לרשום יומנים, ובהם תיארו בפרוטרוט את אירועי א'. היומנים הללו הוסתרו מתחת לאדמה.

אחרי המלחמה נתגלו היומנים ונתנו תיעוד חשוב ביותר, מזעזע ואותנטי, אודות ברבריות הנאצים בא'. החשובים ביותר מן היומנים ההם היו יומניהם של זלמן גראדובסקי וזלמן לבנטל.

החודשים האחרונים. מיד לאחר מרד ה'זונדרקומנדו' נבלם הרצח בתאי הגזים והימלר פקד להרוס את המשרפות. בחודשים נובמבר-דצמבר 1944 פורקו המיתקנים הטכניים של תאי הגזים ומשרפות I ו-II, כדי שאפשר יהיה להעבירם למחנה גרוס-רוזן. הוקמו יחידות זונדרקומנדו מיוחדות של אסירים, גברים ונשים, ותפקידם היה לנקות את בורות המשרפות ולמלא אותם באפר אדם מהמשרפות, לכסותם באדמה ולזרוע בה דשא. כמה מן המחסנים שהכילו את החפצים שנגנבו מהיהודים רוקנו בחיפזן מתכולתם; חפצי הערך נשלחו ברכבות לגרמניה, ושאר השלל הושמד. בין 1 בדצמבר 1944 ל-15 בינואר 1945 נשלחו מהמחנה 514,843 פריטי לבוש ולבנים של גברים, נשים וילדים.

באמצע ינואר 1945 החל הצבא הסובייטי במתקפה בכיוון קרקוב וא'. הנאצים החלו בניסיה חפוזה. 58,000 האסירים, רובם יהודים, נשלחו אל מחוץ למחנה א' ב'צעדות המות'. רוב הצועדים נהרגו במהלך הצעדה, אחרים נרצחו כבר לפני צאתם את המחנה.

בשעות אחר-הצהריים של 27 בינואר נכנסו חיילי הצבא האדום לא'. הם מצאו בבירקנאו את גופותיהם של 600 אסירים שנרצחו בידי הנאצים שעות ספורות לפני שיחרור המחנה. ואולם, ניצלו 7,650 אסירים חולים ובאפיסת כוחות: 1,200 בא' I, 5,800 בא' II-בירקנאו, ו-650 בא' בונה-מונוביץ. הנסיגה החפוזה שנכפתה על הגרמנים, לא איפשרה להם לסלק את אחרוני האסירים ולצרפם ל'צעדת המוות'. בגלל הנסיגה המהירה גם לא הספיקו לרוקן את מחסני החפצים שנבזזו מהקורבנות. הסובייטים מצאו במחסני א' 350,000 חליפות גברים ו-837,000 מערכות בגדי נשים, רבבות זוגות נעליים ו-7.7 טונות (7,700 ק"ג) שיער אדם בשקיות נייר, ארוז למשלוח.

א' היתה בית-הקברות הגדול ביותר בתולדות האנושות. מספר היהודים שנרצחו בתאי הגזים של בירקנאו נאמד בקרוב למיליון וחצי, גברים, נשים וטף. כמעט רבע מכלל היהודים שנרצחו במלחמת-העולם השנייה נרצחו בא'. מתוך 405,000 האסירים הרשומים, שקיבלו את מספרי א', שרדו רק כ-65,000. מתוך 16,000 שבויי המלחמה הסובייטים שהובאו לא' שרדו רק 96. על-פי האומדנים השונים, נרצחו לפחות 1,600,000 בני אדם ובכללם כאמור, קרוב למיליון וחצי יהודים, במרכז הרצח בבירקנאו.

אחרי המלחמה נערכו כמה משפטים בפולין ובמערב גרמניה, ובהם עמדו לדין נאצים שעשו פשעים בא'. במרס 1947 נשפט בא' מפקד א', רודולף הס, בבית-משפט פולני וב-2 באפריל 1947 נידון למיתה. בעת שבתו בכלא בפולין ניתנה לו האפשרות לכתוב את זכרונותיו. ב-1956 יצאו זכרונותיו לאור בפולין, וב-1959 פורסמה המהדורה האנגלית. בנובמבר-דצמבר

1947 נערך עוד משפט בקרקוב, ומתוך 40 הנאצים מא' שהואשמו והועמדו למשפט, נידונו 23 למיתה ו- 16 למאסר.
בשנים 1963-1966 נערכו בפרנקפורט ע"נ מיין המשפטים שכונו משפטי א' I, II ו-III בפני בית-משפט של הרפובליקה הפדרלית של גרמניה. 22 מן הנאשמים נמצאו אשמים, תשעה מהם נידונו למאסר עולם והאחרים נידונו לתקופות מאסר שונות, משלוש שנים עד תשע. זוועות א' היו לאגדה, והשם א' עצמו היה לשם דבר ולמושג בשימוש בין-לאומי לתיאור כול המפלצתי שבאנושות.